

СТАН І ПЕРСПЕКТИВА РОЗВИТКУ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРОВАНОСТІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В АГРОСФЕРІ

Д.С. Добряк,

доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН
Інститут агроекології і природокористування НААН (м. Київ, Україна)
e-mail: dobryakds@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2360-3520>

О.І. Дребот,

доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН
Інститут агроекології і природокористування НААН (м. Київ, Україна)
e-mail: drebotoksana@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2681-1074>

П.П. Мельник,

доктор економічних наук, старший науковий співробітник
Інститут агроекології і природокористування НААН (м. Київ, Україна)
e-mail: melnikpp@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6083-677X>

Л.І. Сахарнацька,

кандидат економічних наук, доцент
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
e-mail: ostapshik81@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5863-491>

У статті висвітлено сутність поняття інтегрованості взагалі і конкретно землекористування в агросфері. Обґрунтовано всебічний аналіз екологічного та економічного стану землекористування в сільськогосподарському виробництві, використання й охорони земельних ресурсів, акцентовано, що в процесі здійснення Земельної реформи в Україні відбулися суттєві трансформації у формах власності на землю та формах господарювання. Земля як виробничий ресурс набула економічної, бонітетної та грошової оцінки. Земельні ділянки, крім державної власності, набули комунальної та приватної власності. Незважаючи на вказані трансформації, якість земельних ресурсів погіршується, що досить чітко видно на основі динаміки вмісту гумусу (основного ресурсного потенціалу) більш ніж за 100 останніх років, наявність значних плям деградованих земель у складі орних, що негативно впливає на навколишнє середовище, в тому числі і життєдіяльність. Висвітлено також сутність і структуру агросфери в сучасних умовах, важливою складовою є агроландшафти, які динамічно втрачають екологічну стабільність у результаті нераціонального використання земельних ресурсів, не дотримуючись створення важливого фітосанітарного заходу по їх охороні. У статті значну увагу приділено формуванню незалежного землекористування: сімейних фермерських господарств, господарств на приватно-орендних відносинах та інших з приводу їх інтегрованості щодо суспільного виробництва. Передусім, це стосується дрібних сімейних господарств, які виробляють товарну продукцію, але є не конкурентоспроможними завдяки повній механізації виробничих процесів хоча і надають відповідний вклад у продовольче забезпечення держави.

Ключові слова: інтегрованість, агросфера, землекористування, оцінка, земельні ресурси, довкілля.

ВСТУП

Трансформації землекористування в агросфері, які відбувалися і відбуваються в процесі здійснення земельної реформи, набули різних форм власності на земельні ділянки (крім державної, приватної і комунальної) і різних форм господарювання (колективні сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські товариства, державні сільськогосподарські підприємства, селянські (фермерські) господарства, ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва).

При вказаних процесах форми господарювання знаходяться в постійному переформуванні й розвитку. Так, колективні сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарські кооперативи і державні сільськогосподарські підприємства за останні 5 років зменшилися відповідно на 85%, 70, 40%, а сільськогосподарські товариства, селянські (фермерські) господарства, ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва збільшились відповідно на 15%, 28, 23,6%.

Така динаміка засвідчує відповідні пріоритети у формуванні і розвитку сільськогос-

подарського землекористування. Разом із тим, суспільні думки як вчених аграрників, так і політиків мають навіть полярні трактування. Особливо, це стосується ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, які мають різке збільшення. Однак, площі таких ділянок не перевищують 2 га на одну сім'ю (одне господарство). Такі господарства відіграють суттєву роль у продовольчому забезпеченні населення особливо картоплею, м'ясом, молоком, овочами і фруктами та ягодами. Однак праця в таких господарствах має надзвичайно низький рівень механізації і тому вони практично не конкурентоздатні з крупними господарствами, які практикуються на вирощуванні зернових і технічних сільськогосподарських культурах, що не дає змогу першим інтегруватися до суспільного виробництва як крупного високотоварного, інтегрального сільськогосподарського виробництва з відповідними фінансовими можливостями щодо еколого-економічного і соціального забезпечення.

Отже, постає питання збалансованого розвитку землекористування в агросфері і на цій основі формування і структуризація форм господарювання, які забезпечували б їх інтегрованість у суспільному виробництві.

Мета дослідження — провести системний аналіз просторової еколого-економічної інтегрованості землекористування в агросфері.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

За останні десятиліття в суспільстві ведеться полеміка щодо розвитку ринкових земельних відносин і на цій основі формування перспективного землекористування в агросфері. Прослідковується два напрями, а саме: з однієї сторони, перевага і пріоритетність надається дрібним фермерським господарствам сімейного типу, які базуються на приватній формі власності на земельні ділянки; з другої сторони, надається пріоритет середнім і крупним господарствам (різних форм господарювання), які ґрунтуються на приватно-орендних відносинах із високим рівнем механізації процесів виробництва і відповідним фінансово-ресурсним забезпеченням та застосуванням сучасних технологій та фітосанітарним захистом рослинництва в землеробстві. Такі полярні міркування і обґрунтування як вчених, так і політиків щодо сільськогосподарського землекористування в агросфері фігурують і до цього часу.

Аналіз вище зазначених досліджень і міркувань дає змогу встановити, що основною проблемою в агросфері є перспективний розвиток сільськогосподарського землекористування,

яке інтегрувалось би з суспільним, державним і приватно-кооперативним сектором виробництва та було конкурентоспроможним.

Постановка завдання. Обґрунтування інтегрованих конкурентоспроможних землекористувань в агросфері, які інтегрувались би з суспільним, державним і приватно-кооперативним сектором виробництва.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Інформаційну основу дослідження становлять міжнародні законодавчі та нормативні акти у сфері ринкових земельних відносин, матеріали і звіти Державної служби статистики України з питань геодезії, картографії та кадастру. Для виконання поставленого завдання використовували такі методи дослідження: монографічний (опрацювання наукових публікацій, нормативних документів, статистичних даних); аналізу та синтезу (обґрунтування методології статистичного дослідження); експериментальний (обґрунтування територіальних особливостей ґрунтового покриву і землекористуваності); абстрактно-логічний (теоретичне узагальнення та формування висновків).

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Передусім, слід з'ясувати поняття «інтегрованість» взагалі і конкретно землекористування в агросфері. У великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття інтегрований трактується «основний на об'єднанні, інтеграції; комплексний. Інтегрована система управління. Інтегроване навчання» [6, с. 401]. Стосовно землекористування в агросфері та інтегрованості передбачає комплексне визначення стану землекористування. Характеристика його кількості і якості, рівень використання, управління, охорони земельних ресурсів від деградаційних процесів, структура за формами власності та господарювання, вплив землекористування на довкілля, в т.ч. на життєдіяльне середовище, на економічний розвиток агросфери і загалом на економіку держави.

Україна має потужний земельно-ресурсний потенціал, займаючи перше місце у світі за площею орних земель у розрахунку на одного жителя, та маючи у власності держави 8,7% світової площі черноземів [6, с. 7]. Такий земельно-ресурсний потенціал, як стверджують вітчизняні вчені, може задовольнити потреби у продовольстві щонайменше 150–180 млн осіб, тобто забезпечивши не тільки власне населення харчовими продуктами, але й організувати експорт частини продовольства, потреба в тому у світі постійно зростає [6, с. 7]. Реалізація вказаних менш потребує раціонального екологобез-

печного використання й охорони цього ресурсу. З огляду на вказане, необхідно дати всебічну характеристику аграрного стану земель за їх кількістю, якістю, формами власності, формами господарювання, ефективності й екологізації використання земель, оцінці земель (бонітетна, економічна, грошова), організаційні та еколого-економічні засади формування системи землекористування в агросфері, механізми охорони земель та стимулювання раціоналізації землекористування, вплив обмежень і обмежень на використання земель на економіку землекористування.

Аналіз практики використання земель у різних галузях економіки свідчить, що найзагрозливішим чинником, який спричиняє деградацію земель є водна і вітрова ерозії. Щодо негативного впливу людства на довкілля було підтверджено на світовому форумі (Ріо-де-Жанейро, 1992), де було визначено рівень деградації ґрунтового покриву: повне руйнування ґрунтів — 1%, катастрофічний стан ґрунтів — 15, кризовий стан ґрунтів — 46, початок прояву процесів деградації ґрунтів — 38%.

Деградація ґрунту — це зміна природних і набутих властивостей та ознак ґрунтового покриву під впливом руйнівних факторів щодо

будови і структури ґрунтового профілю, водно-повітряно-фізичних, теплових, фізико-хімічних, хімічних, мінералогічних, біологічних особливостей, зумовлюють зменшення його продуктивної спроможності і/або погіршення якості вирощуваної рослинної продукції.

Згідно з науковими джерелами різних вчених [8; 9], деградація ґрунтового покриву спричиняється двома основними факторами: діяльністю людини та погодно-кліматичними і рельєфно-ґрунтовими умовами. Практика використання земельних ресурсів в агроекосфері показує, що наймасштабнішим і найбільш загрозливим явищем виступають ерозійні процеси — водної та вітрової ерозії.

Основні наслідки цих процесів позначаються на втраті основного енергетичного ресурсу — гумусу, що досить наочно засвідчують дані табл. 2.

Аналізуючи вказані показники, слід зауважити, що динаміка вмісту гумусу в ґрунтах орних земель України за 100 і останні 50 років носить чітко виражений регіональний характер, що зумовлюється регіональними особливостями, рельєфно-ґрунтовими та погодно-кліматичними умовами. Так, за 100 років показник вмісту гумусу в абсолютному вимірі

Таблиця 1

Структура Земельного фонду України (на 01.01.2016 р.)

Види основних земельних угідь	Площа земель	
	Всього, тис. га	% до загал. територ.
1. Сільськогосподарські землі	42726,4	70,8
У тому числі: сільськогосподарські угіддя	41507,9	68,8
з них: рілля	32541,3	53,9
багаторічні насадження	892,4	1,5
сіножаті	2406,4	4,0
пасовища	5434,1	9,0
перелоги	233,7	0,4
інші сільськогосподарські землі	1218,5	2,0
2. Ліси та інші лісовкриті площі	10633,1	17,6
3. Забудовані землі	2552,9	4,2
4. Відкриті заболочені землі	982,3	1,6
5. Сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом	13,2	0,0
6. Відкриті землі (кам'янисті місця, піски, яри інші)	1020,6	1,7
7. Води (території, що покриті поверхневими водами)	2426,4	4,0
Разом (територія)	60354,9	100,0

Динаміка вмісту гумусу в ґрунтах орних земель України

№ з/п	Адміністративні утворення	Вміст гумусу, %				Зниження вмісту гумусу за 1961–2016 рр.		Зниження вмісту гумусу за 1882–1982 рр.	
		1882 р.	1961 р.	1981 р.	2016 р.	абсолютне, %	відносне в % до 1961 р.	абсолютне, %	відносне в % до 1882 р.
1.	АР Крим	3,0	2,8	2,4	2,3	0,5	17,8	0,6	20,0
2.	Вінницька	3,5	3,1	2,9	2,8	0,3	9,7	0,6	17,1
3.	Волинська	2,0	1,8	1,6	1,6	0,2	11,0	0,4	20,0
4.	Дніпропетровська	5,5	4,3	4,5	4,4	0,5	10,2	1,0	18,1
5.	Донецька	5,0	4,6	4,3	4,2	0,4	8,7	0,7	14,0
6.	Житомирська	2,6	2,3	1,9	1,9	0,4	17,4	0,7	26,9
7.	Закарпатська	–	3,1	2,3	2,6	0,5	16,1	–	–
8.	Запорізька	4,0	3,4	3,1	3,0	0,4	11,8	0,9	22,5
9.	Івано-Франківська	–	2,8	2,5	2,5	0,4	13,8	–	–
10.	Київська	4,0	3,3	3,1	2,8	0,5	15,2	0,9	22,5
11.	Кіровоградська	5,5	4,8	4,5	4,3	0,5	10,4	1,0	18,1
12.	Луганська	5,5	4,7	4,4	4,2	0,5	10,6	1,1	20,5
13.	Львівська	–	2,5	2,1	2,0	0,5	20,0	–	–
14.	Миколаївська	4,5	4,1	3,8	3,3	0,8	19,5	0,7	15,5
15.	Одеська	4,2	3,7	3,3	3,2	0,5	13,5	0,9	21,4
16.	Полтавська	5,0	4,3	4,0	3,9	0,4	9,3	1,0	20,0
17.	Рівненська	–	2,3	1,9	1,9	0,4	17,4	–	–
18.	Сумська	4,5	4,0	3,7	3,6	0,4	10,0	0,8	17,7
19.	Тернопільська	3,6	3,3	3,0	2,9	0,4	12,1	0,6	16,6
20.	Харківська	7,0	5,3	4,9	4,6	0,7	13,2	1,1	15,7
21.	Херсонська	3,0	2,6	2,3	2,2	0,4	15,3	0,7	23,3
22.	Хмельницька	3,5	3,1	2,8	2,7	0,4	12,9	0,7	19,9
23.	Черкаська	4,0	3,5	3,2	3,1	0,4	11,4	0,8	20,0
24.	Чернівецька	4,0	3,4	3,0	2,9	0,5	14,7	1,0	25,0
25.	Чернігівська	2,5	2,2	2,0	1,9	0,3	13,6	0,5	20,0
	Всього по Україні	–	3,5	3,2	3,1	0,4	11,4	–	–

Джерело: розраховано авторами на основі матеріалів Інституту землеустрою, ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського» та ННЦ «Родючість ґрунтів».

зменшився від 0,4% до 1,1%, а у відносному — від 14% до 26,9%. Водночас за останні 50 років зміни такі: в абсолютному — від 0,2% до 0,7%, у відносному — від 9,3% до 19,5%. Отже, вказана динаміка вмісту гумусу засвідчує, що деграда-

ційні процеси значно посилюються. Особливо показово зміни вмісту гумусу відбуваються по регіонах. Так, у Харківській обл. за 100 років вміст гумусу в абсолютному вимірі змінився на 1,1%, а за останні 50 років — на 0,7%, тобто за

попередні 50 років — тільки на 0,4%; в Тернопільській обл. — зміни за 100 років дорівнюють 0,6%, а за останні 50 років вміст гумусу змінився на 0,4%, тобто вдвічі більше. Значна різниця в змінах вмісту гумусу в ґрунтах орних земель за останні 50 років порівняно за 100 років у таких областях, як Чернівецька, Хмельницька, Херсонська, Житомирська, Донецька та ін. Такі зміни перевищують 50% у абсолютному вимірі.

Вказані процеси, що відбуваються в сільськогосподарському землекористуванні, не можуть не впливати на стан і якість земельних ресурсів як основного засобу виробництва в агросфері, від яких залежить ефективність сільськогосподарської діяльності та загального аграрного сектору економіки.

З огляду на сучасну практику використання земель сільськогосподарського призначення, враховуючи попередні часи, в державі масштабно порушуються науково обґрунтовані системи землеробства і, насамперед, сівозміни, що призводить до значних розмірів деградації ґрунтового покриву.

Особливо великої шкоди водна і вітрова ерозії завдають сільськогосподарським угіддям і, передусім, орним землям. У складі еродованих земель Земельного фонду України налічується 4,5 млн га середньо- та сильнозмитих ґрунтів. Особливе занепокоєння викликають масштаби та інтенсивність деградаційних процесів на чорноземних і близьких до них за родючістю ґрунтах.

Слід зазначити, що надмірне антропогенне навантаження на земельні ресурси спричиняє активізацію цілого ряду негативних процесів, в тому числі ерозійних і нових — вірусологічне

забруднення ґрунтового покриву, яке наразі ще недостатньо вивчене і набуває термінового звернення уваги і аналізу цих процесів на рівні держави.

Серед ключових чинників, що призводять до розвитку і посилення дії деградації земель і загалом дестабілізації стану навколишнього природного середовища є надмірна сільськогосподарська освоєність і розораність території, яка є наслідком екстенсивного ведення сільськогосподарського виробництва, недотримання екологічних вимог землекористування. Це призвело до погіршення екологічної ситуації не тільки в агросфері, а в Україні загалом. Так, розораність земель досягає 54%, а в цих регіонах понад 70%.

Аналіз практики використання Земельного фонду в агросфері засвідчує, що структура сільськогосподарських угідь як загалом в Україні, так і в окремих регіонах і навіть у сільськогосподарських підприємствах немає чіткої науково обґрунтованої диференціації (табл. 3).

Дані таблиці показують, що площі, які вкриті рослинністю, є низькими і тому вони створюють передумови для порушення екологічної стабільності в агросфері. Щоб зрозуміти природу руйнації складових в агросфері, необхідно розглянути сутність і складові агро-сфери.

Поняття і термін «агросфера» введено в науковий світ академіком НАН України, НААН і РАСА О. Созіновим, який підкреслює: «Внаслідок цілеспрямованих дій людей протягом багатьох років утворилася по суті нова складова біосфери — агросфера». Це частина біосфери,

Таблиця 3

Характеристика використання земель сільськогосподарського призначення, %

Показники	У цілому в Україні				
	1954 р. ¹	1960 р. ²	2000 р.	2016 р.	%, 2016 р. до 1960 р.
Сільськогосподарська освоєність	75,1	73,1	69,3	71,0	98,0
Лісистість	14,3	14,8	17,2	17,4	118,0
Співвідношення сільських культур:	100,0	100,0	100,0	100,0	—
орні землі	79,9	79,4	78,1	75,5	—
багаторічні плодові насадження	1,6	2,8	2,2	2,1	—
сіножаті	7,1	6,4	5,6	5,6	—
пасовища	11,4	11,4	13,1	12,9	—

1) Сільськогосподарська освоєність розораність, лісистість — це відсоток сільськогосподарських угідь, орних земель та лісів до загальної площі.

2) За ці роки у звітах Земельний фонд обліковувався по кризових зонах.

Джерело: Добряк Д.С. Класифікація сільськогосподарських земель як наукова передумова їх екологічнобезпечного використання: 2-ге вид. Київ: Урожай, 2019. 464 с.

яку складають культурні рослини, свійські тварини, оброблений під сільськогосподарські культури ґрунт і пов'язані з ним організми (бур'яни, комахи, гриби, мікроорганізми, віруси тощо). До неї входить також луки, пасовища, сільське населення. Агросфера містить усі типи агроландшафтів, агробіоценозів і агроєкосистем, створена й існує завдяки розуму і діяльності людини, тому є не тільки геобіологічною, але й соціальною комплектуючою.

Необхідно підкреслити, що природний ландшафт — «це яскравий приклад самодостатньої і саморегульованої відкритої і термодинамічної системи. З прямими і зворотними зв'язками між елементами, сталість, спрямованість і швидкість розвитку, яка детермінується надходженням сонячної енергії та умовами зволоження [5, с. 6]. Отже, ці принципи, системність і закономірність формування та розвитку агроландшафтів при сільськогосподарській освоєності території порушуються. Одним із основоположних чинників, які спричиняють дестабілізацію агроландшафту, як стверджує С.Ю. Булигін, є його складова — рілля. Вона при відсутності кризової рослинності найбільше поглинає сонячну радіацію, що призводить до погіршення агрегуючої здатності гумусу. Влітку, у безхмарний день відкритий ґрунт може нагріватись до 80°C і навіть вище. Цей процес призводить до загрозового підвищення температури повітря, що може негативно вплинути на мікроклімат.

Деякі вчені стверджують, що збільшення кількості проявів посух і посушливості клімату в Україні, а також в інших країнах спричиняється цими факторами. Отже, виходячи з цих міркувань, для локалізації руйнівних процесів агроландшафтів необхідно науково обґрунтувати структурування земельних угідь і, передусім, сільськогосподарських, як важливої складової агросфери. Питання про надмірну розораність території України не нове, оскільки екологічні наслідки цього явища досить відомі. Ще у 1983 р. науковці Інституту «Укрземпроект» та Інституту ґрунтознавства і агрохімії ім. О.Н. Соколовського на основі наукових досліджень визначили динаміку вмісту гумусу в орних землях України, починаючи з 1882 р., що показано в табл. 2. Вказана характеристика зумовлена, в основному, способом використання земель та їх охороною, що призвело до значної освоєності й розораності.

Для диференціації використання орних земель рекомендовано застосувати індекс екологічної невідповідності сучасного використання ріллі. Він визначається відношенням фактичної площі ріллі (за даними Державного земельного кадастру) до максимальної площі

орнопридатних земель, яка визначається за ступенем придатності ґрунтів.

$$I_n = P_f / P_o, \quad (1)$$

де I_n — індекс екологічної невизначеності сучасного використання орних земель; P_f — площа орних земель за обліком; P_o — максимальна площа орнопридатних земель.

Перевищення максимального допустимого розораності (M_p) у відсотках розраховується за формулою:

$$M_p = (I_n - 1) \times 100. \quad (2)$$

Застосовуючи вказаний підхід встановлено, що територія має значне переважання фактичної розораності.

У середньому територія України має індекс екологічної невизначеності сучасного використання орних земель 1,17. Значні розбіжності покращень цього індексу є у природно-сільськогосподарських зонах, особливо в провінціях (табл. 4). Найвищий він у сухостеповій зоні — 1,39. Це означає, що 39% площі орних земель не відповідають основам екологічно доцільного сільськогосподарського землекористування. В основному це засолені й солонцюваті ґрунти, а також чорноземи на важких глинах.

У Кримській гірській обл. індекс невідповідності дорівнює 1,35. Вказане зумовлено наявністю у складі орних земель значних площ змитих, а також скелетних ґрунтів. У Карпатській гірській обл. вказаний індекс дорівнює 1,20. Разом із тим, у цій області виділяється провінція власне Карпати — 1,43, що зумовлено, насамперед, наявністю змитих і скелетних ґрунтів.

По інших зонах індекс невідповідності такий: зона Полісся — 1,18; зона Лісостепу — 1,14; зона Степу — 1,19; зона Степова посушлива — 1,16; зона Сухостепова — 1,39.

У розрізі провінцій індекс невідповідності має істотні відмінності: зона Полісся — від 1,06 до 1,28; зона Лісостепу — від 1,08 до 1,23; зона Степу — від 1,14 до 1,21; зона Степова посушлива — від 1,14 до 1,27; область Карпатська гірська — від 1,04 до 1,43; область Кримська гірська — від 1,31 до 1,35.

Як свідчать дані табл. 4, індекс невідповідності має істотні відмінності. Разом із тим, у Лівобережних провінціях зон Полісся і Лісостепу площа орних земель нині більшою мірою відповідає екологічно доцільній, а у провінції Закарпаття — ще адекватніша основам екологічно безпечного використання площі орних земель.

Необхідно наголосити, що наразі, як ніколи, екологічно безпечне сільськогосподарське

Таблиця 4

Індекс невідповідності сучасного використання ріллі в розрізі природно-сільськогосподарських зон і провінцій України

Провінція	Значення індексу невідповідності	Перевищення рівня допустимої розораності, %
Зона Полісся		
Західна	1,28	28,0
Правобережна	1,20	20,0
Лівобережна	1,06	6,0
У середньому по зоні	1,17	17,0
Зона Лісостепу		
Західна	1,23	23,0
Правобережна	1,15	15,0
Лівобережна	1,08	8,0
У середньому по зоні	1,14	14,0
Зона Степу		
Придунайська	1,15	15,0
Правобережна	1,16	16,0
Лівобережна	1,21	21,0
У середньому по зоні	1,19	19,0
Зона Степова посушлива		
Придунайська	1,14	14,0
Правобережна	1,15	15,0
Лівобережна	1,12	12,0
Північно-Кримська	1,27	27,0
У середньому по зоні	1,16	16,0
Зона Сухостепова		
Присиваська	1,39	39,0
У середньому по зоні	1,39	39,0
Область Карпатська гірська		
Передкарпаття	1,18	18,0
Карпати	1,43	43,0
Закарпаття	1,04	4,0
У середньому по області	1,21	21,0
Область Кримська гірська		
Кримські гори і передгір'я	1,35	35,0
Південний берег Криму	1,31	31,0
У середньому по області	1,33	33,0
У середньому по Україні	1,17	17,0

Джерело: розрахунки авторів за матеріалами [10].

землекористування виступає як першооснова розвитку суспільства. Отже, землекористування можливе, коли виробничий процес функціонує відповідно до основоположних законів екології, а саме: — у природі все пов'язане з усім; — в природі все повинно кудись діватися; — природа знає краще; — у природі ніщо не дається даром, що означає: все добуто з природного середовища має бути йому повернуте [10, с. 23, 26, 29, 80].

Виходячи з методологічних основ екології рослин, закладених Дж. Ацці і Л.Г. Раменським та іншими вченими, встановлено, що екологічну оцінку території необхідно розглядати з питань вимогливості рослин до факторів середовища, потреби в різних ресурсах (світло, тепло, вологість) та їх реакції на різні комбінації умов, зокрема уявлення про оптимуми, екологічні амплітуди обмежувальних факторів, пластичності й пристосування. Сама екологічна оцінка території встановлюється на основі придатності до інтенсивного (тобто в складі орних угідь) використання та як оцінка властивих цій території факторів родючості [10]. Це аналіз (оцінка) території з позиції відповідності факторів основним вимогам рослин. Якщо вимогам рослин не відповідають зовнішні умови, тоді розглядається питання про непридатність даної території для цієї рослини, або необхідність пристосування умов до рослин, чи навпаки, рослини до цих умов середовища.

Отже, оцінюючи територію як місце вистання рослин і маючи відмінності щодо їх

вимогливості до природних умов, від яких залежить продуктивність рослин, формується висновок про ступінь придатності території для культур і про необхідні заходи щодо їх поліпшення.

Нині наукові досягнення і практичні роботи щодо придатності земельних угідь для вирощування певних рослин спрямовувалися на визначення або вартісних показників, або ж відносних показників — балів. Наразі формується погляд про сукупне вивчення комплексу природних умов, тобто екосфери, стосовно агробіологічних особливостей певних видів рослин, зокрема сільськогосподарських культур. Ці питання наразі вже деякою мірою досліджені і є практичні результати щодо впровадження в сільськогосподарське землекористування. Щодо розв'язання вказаної проблеми: здійснено природно-сільськогосподарське районування території; узагальнено дані щодо агробіологічних вимог рослин до середовища; здійснено агрокліматичне обґрунтування розміщення сільськогосподарських культур і виділені зони їх вирощування; розроблені шкали оцінки ґрунтів відповідно до вирощування культур; розроблено таблицю класифікації орних земель за придатністю ґрунтів для вирощування основних сільськогосподарських культур [10]; визначено придатність земельних ділянок. На основі цих показників необхідно здійснити аналіз фактичного розміщення сільськогосподарських культур та можливість його удосконалення.

Таблиця 5

Площі деградованих і малопродуктивних орних земель, що потребують науково обґрунтованих заходів щодо їх подальшого екологічнобезпечного використання в розрізі природно-сільськогосподарських зон, тис. га

№ з/п	Види деградації	Поліська зона	Лісостепова зона	Степова зона	Степова посушлива зона	Сухостепова зона	Карпатська гірська область	Кримська гірська область	по Україні
1.	Легкий механічний склад	104,6	175,2	79,4	6,9	31,1	—	—	397,2
2.	Важкий механічний склад	—	55,1	136,8	34,2	1,9	13,0	—	241,0
3.	Скелетність	15,9	0,8	1,8	38,5	—	34,7	10,0	101,6
4.	Змитість	27,3	1141,6	1132,5	217,0	26,9	52,4	33,5	2631,1
5.	Дефльованість	30,3	1,9	61,4	45,5	16,5	—	—	155,7
6.	Засоленість	—	79,2	109,3	72,9	39,6	—	0,6	301,6
7.	Солонцюватість	1,2	12,2	60,1	64,2	319,9	—	5,0	462,6

Закінчення табл. 5

№ з/п	Види деградації	Поліська зона	Лісостепова зона	Степова зона	Степова посушлива зона	Сухостепова зона	Карпатська гірська область	Кримська гірська область	по Україні
8.	Перезволоженість і заболоченість	155,5	112,6	37,5	178,5	73,2	32,7	–	590,0
9.	Болотні органо-генні мінеральні осушені ґрунти	86,8	28,3	0,9	0,8	–	3,7	–	119,8
10.	Техногенно забруднені землі, в т.ч. радіонуклідами	131,6	1,5	–	–	–	–	–	133,1
	Всього	553,2	1608,5	1619,7	657,8	509,0	136,5	49,1	5133,7

Джерело: розрахунки авторів за матеріалами [11].

Розглянуті вище науково-методичні підходи та практичні основи і зумовили необхідність розрахувати площі деградованих і малопродуктивних земель у розрізі природно-сільськогосподарських зон (табл. 5).

Розрахунок кількісних параметрів деградованих і малопродуктивних орних земель у розрізі природно-сільськогосподарських зон зумовлений науково-методологічними підходами. Разом із тим, практичне впровадження цих параметрів можливе тільки через адміністративні утворення, тобто в розрізі областей. Їх реалізація певною мірою залежить від відповідного фінансування, як державного, так і громадського контролю, що в умовах децентралізації влади дуже важливо.

Необхідно зазначити, що межі адміністративних одиниць (обласні і сільськогосподарські райони) не завжди збігаються з одиницями природно-сільськогосподарського районування. При цьому враховувалися відповідні припущення. Однак на якість параметрів у більшості випадків вказані припущення не впливали. Слід також зауважити, що в конкретних умовах кількісні показники можуть уточнюватись при розробці землевпорядної документації. Ці уточнення фіксуються, відповідним чином узгоджуються і затверджуються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. У табл. 6 представлені кількісні показники деградованих і малопродуктивних орних земель України в розрізі адміністра-

Таблиця 6

Площі деградованих і малопродуктивних орних земель, які зумовлюють необхідність застосування науково обґрунтованих заходів щодо їх подальшого екологічнобезпечного використання в розрізі регіонів України

№ з/п	Адміністративні утворення	Площа ріллі, тис. га	Площа деградованих і малопродуктивних орних земель			
			тис. га	% до площі дегр. і малопр. орних земель	% до площі ріллі адмін. утвор.	% до площі України
1.	АР Крим	1204,5	358,4	6,98	29,75	1,10
2.	Вінницька	1730,5	170,0	3,31	9,82	0,52
3.	Волинська	688,0	141,8	2,76	20,60	0,43
4.	Дніпропетровська	2112,1	213,1	4,15	10,09	0,65
5.	Донецька	1660,9	323,4	6,30	19,47	0,99
6.	Житомирська	1094,8	269,9	5,26	24,65	0,83

Закінчення табл. 6

№ з/п	Адміністративні утворення	Площа ріллі, тис. га	Площа деградованих і малопродуктивних орних земель			
			тис. га	% до площі дегр. і малопр. орних земель	% до площі ріллі адмін. утвор.	% до площі України
7.	Закарпатська	199,8	12,3	8,46	6,15	0,04
8.	Запорізька	1894,6	434,1	8,46	22,91	1,33
9.	Івано-Франківська	408,5	7,1	1,38	17,40	0,22
10.	Київська	1385,3	227,5	4,43	16,42	0,70
11.	Кіровоградська	1772,9	219,3	4,27	12,37	0,67
12.	Луганська	1372,5	218,9	4,26	15,95	0,67
13.	Львівська	840,2	178,3	3,47	21,22	0,55
14.	Миколаївська	1695,4	292,7	5,70	17,27	0,90
15.	Одеська	2075,1	376,5	7,33	18,15	1,15
16.	Полтавська	1772,1	195,0	3,80	11,01	0,60
17.	Рівненська	649,8	208,2	4,05	32,03	0,64
18.	Сумська	1284,7	53,0	1,03	4,12	0,16
19.	Тернопільська	864,1	129,9	2,53	15,04	0,40
20.	Харківська	1956,9	163,1	3,18	8,34	0,50
21.	Херсонська	1770,8	345,0	6,72	19,48	1,06
22.	Хмельницька	1254,2	226,0	4,40	18,02	0,69
23.	Черкаська	1282,3	136,5	2,66	10,64	0,42
24.	Чернівецька	339,8	84,8	1,65	24,94	0,26
25.	Чернігівська	1348,0	85,1	1,66	6,31	0,26
Всього по Україні		32669,9	5133,7	100,0	X	15,71

Джерело: розрахунки авторів за даними Держкомзему України.

тивних одиниць, що зумовлено необхідністю науково обґрунтованих заходів щодо їх подальшого екологобезпечного використання.

Як уже зазначалося, найбільш загрозливим чинником деградації земельних ресурсів виступають ерозійні процеси. Послідовне і повсюдне розорювання силових земель призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення ріллі, лісів і водойм, що негативно позначилося на стійкості агроландшафтів до деградаційних процесів.

Основні передумови для розвитку ерозійних процесів створює господарська діяльність, а саме характер використання земель. Серед освоєних земель найбільш схильні до водної ерозії орні, що зумовлено глибокими, часто незворотними перетвореннями рослинного і ґрунтового покривів у процесі сільськогосподарського виробництва. Найінтенсивніше розвиток водної ерозії відбувається на право-

бережжі Дніпра. В цьому регіоні ерозійними процесами охоплено від 30% до 70% сільськогосподарських угідь. Водна ерозія як фактор деградації ґрунтового покриву й екологічної небезпеки оцінюється, передусім, інтенсивністю змиву та об'ємом переміщення ґрунтового субстрату (табл. 7).

Одним із суттєвих чинників зниження продуктивності ґрунтів є значне зменшення внесення органічних добрив. Так, за останні 25 років обсяги внесення органічних добрив скоротилися майже у 16 разів і становить у 2016 р. 9860,0 тис. т, або 0,5 т/га (табл. 8).

Виходячи з науково обґрунтованого вчення про живлення, поняття «родючість ґрунту» розглядається як багатогранний процес. Звідси зумовлюється необхідність встановлювати баланс поживних речовин, від'ємне значення якого призводить до зниження родючості ґрунту. Як зазначають вітчизняні вчені,

Таблиця 7

Динаміка еродованості орних земель в розрізі природно-сільськогосподарських зон України

Природно-сільськогосподарські зони	Площа еродованої ріллі					
	1961 р.			2016 р.		
	Всього, тис. га	в тому числі		Всього, тис. га	в тому числі	
		слабо	середньо		слабо	середньо
Полісся	249	158	91	332	196	126
Лісостеп	2462	1866	596	3227	2514	713
Степ	6125	3924	2201	6276	4736	1540
Україна	8083	6082	2001	10247	7716	2531

Джерело: сформовано авторами за даними [10, с. 118].

Таблиця 8

Динаміка застосування органічних добрив у землеробстві в розрізі природно-сільськогосподарських зон України

Роки	Полісся		Лісостеп		Степ		Україна	
	тис. т	т/га	тис. т	т/га	тис. т	т/га	тис. т	т/га
1986–1990	64779,7	12,6	109666,9	9,7	92148,6	6,5	266595,2	8,7
1991–1995	34406,0	7,8	63228,0	6,2	56496,0	4,4	154130,0	5,7
1996–2000	13493,6	3,6	28389,8	3,1	9944,0	0,9	51827,4	2,2
2001–2006	4317,7	1,9	10721,7	1,5	2964,0	0,3	18004,2	1,0
2007–2010	2452,8	1,2	6334,8	0,9	1883,4	0,2	10670,9	0,6
2014	2338,1	1,0	6492,4	0,8	1030,4	0,1	9860,9	0,5
2014 до 1986–1990, %	3,7	7,9	5,9	8,2	1,1	1,5	3,7	5,7

Джерело: розрахунки авторів за даними Державної служби статистики України.

Таблиця 9

Динаміка балансу основних елементів живлення у землеробстві України в розрізі природно-сільськогосподарських зон, кг/га

Назва поживного елемента	Роки				
	1981–1985	1986–1990	2000	2012	2014
<i>Полісся</i>					
Азот	2,3	-3,1	-40,0	80,7	-99,4
Фосфор	18,3	42,9	-15,7	35,1	-41,2
Калій	6,9	-0,5	-49,4	-90,1	-129,8
Разом	30,4	21,3	-102,1	-205,9	-270,5
<i>Лісостеп</i>					
Азот	-2,7	-8,4	-42,2	-94,4	-107,7
Фосфор	14,4	19,7	-16,9	-39,4	-48,1
Калій	-3,1	-6,4	-55,1	-109,4	-155,6

Закінчення табл. 9

Назва поживного елемента	Роки				
	1981–1985	1986–1990	2000	2012	2014
Разом	8,6	4,9	-114,2	-243,2	-311,4
<i>Степ</i>					
Азот	4,1	-0,7	-39,1	-75,5	-67,1
Фосфор	14,2	19,9	-16,7	-34,0	-32,0
Калій	-17,9	-22,1	-57,0	-90,4	-11
Разом	0,4	-2,9	-112,8	-199,9	-209,3
<i>Україна</i>					
Азот	1,2	-4,0	-39,9	-83,7	-88,4
Фосфор	15,0	20,6	-16,6	-36,3	-39,4
Калій	-8,0	-12,5	-55,1	-97,8	-130,8
Разом	8,2	4,1	-111,6		-258,9

Джерело: сформовано авторами за даними [10, с. 107].

втрати поживних речовин з ґрунту за останні десять років призвели до від'ємного балансу елементів живлення в землеробстві у 2014 р. до 2599 т/га (табл. 9).

Від'ємний баланс поживних речовин у ґрунтах є свідченням порушення основного закону землеробства — закону простого відтворення родючості ґрунтів, що призводить до виснаження ґрунтів і зменшення рівня їх потенційної родючості.

Отже, різке скорочення обсягів застосування мінеральних добрив при суттєвому

від'ємному балансі поживних речовин загострює проблему деградації ґрунтів.

Серед чинників господарської діяльності ґрунтів через винос поживних речовин із ґрунту бур'янами та зниження приросту врожаю сільськогосподарських культур від внесення мінеральних добрив у середньому на 20,0%. Отже, вказане зумовлює значну втрату врожаю (табл. 10).

Дані табл. 10 пов'язані із зменшенням обсягів застосованих засобів захисту рослин.

Таблиця 10

Втрати врожаю основних сільськогосподарських культур через непроведення заходів по боротьбі з бур'янами у 2012 р.

Культури	Необроблена площа, тис. га	Втрати врожаю	
		тис. т	млн грн
Озимі зернові	3602,9	1080,9	1675,4
Кукурудза (на зерно)	491,8	344,3	521,6
Соняшник	2115,8	423,2	1511,5
Буряк цукровий	124,6	373,8	159,5
Картопля	1420,1	3550,3	4045,9
Соя	59,2	17,8	60,9
Овочі	388,0	465,6	910,9
Сади і виноградники	344,2	344,2	1032,6
Всього	8543,7		9918,3

Джерело: розраховано за даними Управління захисту рослин Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України.

Необхідно враховувати, що бур'яни (особливо багаторічні) виступають як резервуар вірусів і джерело інфекції. Для України, у зв'язку з недостатньою кількістю інсектицидів та пестицидів, віруси можуть перетворюватися на серйозну проблему, яка може «перекреслити» всю стратегію планування врожайності [10, 3].

Як зазначає академік НААН Бойко А.Я., упродовж 1994–1999 рр. відбиралися зразки культурних рослин та бур'янів-супутників на території чотирьох областей — Волинської, Харківської, Київської та Одеської. У кожній з них протягом кількох років обстежували по 10 агроценозів і відбирали в кожному з них культурні рослини і супутні бур'яни.

У результаті обстежень агроценозів на вміст антигенів вірусів серед бур'янів методом ELISA було встановлено, що практично всі бур'яни в агроценозах давали позитивні результати на ті чи інші віруси антигенів.

Аналіз отриманих результатів також показав як різну частоту вияву ВСПБ, ВЖКЯ, ВСЛК в обстежених агроценозах, так і залежність цієї величини від сівозміни та фітосанітарного стану агроценозу. Слід відзначити залежність частоти вияву вірусів від сівозміни та наявності тих чи інших супутніх бур'янів.

Отримані дані свідчать про досить низьку розповсюдженість вірусів, таксонованих як Luteoviridae, на території України та про можливість їх поширення за сприятливих умов (погодні умови, нестійкі сорти, відсутність гербіцидів та інсектицидів). Однак, як показують дослідження, за правильного вибору сівозміни та застосування заходів боротьби з переносниками та резерватами можна зводити прояви вірусної інфекції до мінімуму. Для цього необхідно проводити постійний моніторинг фітосанітарного стану агроценозів для створення надійної системи прогнозування розвитку фітовірусних інфекцій [4, с. 108, 109].

Підсумовуючи вищевикладене, слід наголосити про велику загрозу вірусного зараження

ґрунтів України з погляду на значне нехтування дотримання сівозмін, наявністю великих площ сільськогосподарських угідь, які не обробляються, а заростають бур'янами. З цього питання слід скористатись досвідом США, де на рівні федерального уряду вирішуються проблеми боротьби з карантинними бур'янами. Фермерам дотуються кошти для знищення карантинних бур'янів, якщо за рекомендаціями федерального уряду землі фермерами не використовуються під посіви.

Надзвичайно велика проблема щодо деградації ґрунтового покриву, яка набуває катастрофічних розмірів, це окислення ґрунтів, площа яких постійно збільшується (табл. 11).

Охарактеризовану ситуацію, зумовлену нераціональним використанням, недотриманням сівозмін на орних землях та значним зменшенням обсягів вапнування кислих ґрунтів (табл. 12).

Якщо обсяги вапнування будуть зберігатися на рівні останніх років, то кислотність ґрунтів буде підвищуватися, що унеможливить вирощування сільськогосподарських культур, чутливих до кислої реакції ґрунтів, і, передусім, буряків цукрових, пшениці озимої, ячменю, багаторічних трав та інших культур.

Слід визначити одну із важливих особливостей сучасного землекористування в агросфері, це — наявність таких видів оцінки земель, згідно із Законом України «Про оцінку земель»:

- бонітування ґрунтів;
- економічна оцінка земель;
- грошова оцінка земляних ділянок.

Бонітування ґрунтів — це порівняльна оцінка якості ґрунтів за їх основними природними властивостями, що мають сталий характер та істотно впливають на врожайність сільськогосподарських культур, вирощуваних у конкретних ґрунтово-кліматичних зонах. Дані бонітування ґрунтів є основою для визначення економічної оцінки сільськогосподарських угідь

Таблиця 11

Динаміка зміни частки кислих ґрунтів, %

Роки обстеження	Кислі			Нейтральні та близькі до нейтральних
	слабо	середньо	сильно	
1966–1970	15,5	12,8	6,1	65,6
1976–1980	17,4	8,0	2,5	70,0
1986–1990	17,2	6,7	1,8	72,4
1996–2000	20,0	7,0	2,0	68,0
2006–2010	16,2	6,7	2,5	74,6

Джерело: сформовано за даними ДУ «Інститут охорони ґрунтів».

Динаміка обсягів робіт із хімічної меліорації кислих ґрунтів

Показники	1986–1990 рр.	1991–1995 рр.	1996–2000 рр.	2001–2005 рр.	2006–2010 рр.	2014 р.	2014 р. у % до 1986–1990 рр.
<i>Полісся</i>							
Внесено вапна, тис. т	2468,3	1091,8	44,8	50,5	76,1	136,1	5,5
Площа вапнування, тис. га	543,3	238,4	9,9	9,6	15,7	31,2	5,7
<i>Лісостеп</i>							
Внесено вапна, тис. т	4582,7	2126,0	125,7	129,4	243,9	271,3	5,9
Площа вапнування, тис. га	850,4	385,8	15,5	19,9	44,6	60,7	7,1
<i>Степ</i>							
Внесено вапна, тис. т	77,8	54,2	0,2	0,7	2,6	2,4	3,1
Площа вапнування, тис. га	10,4	5,2	0,1	0,1	0,3	3,5	33,6
<i>Україна</i>							
Внесено вапна, тис. т	7930,7	3549,2	184,2	192,5	333,0	417,8	5,3
Площа вапнування, тис. га	1546,4	688,4	28,6	30,86	62,8	97,2	6,3

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України.

та екологічної пружності ґрунтів для вирощування сільськогосподарських культур, а також втрат сільськогосподарського й лісгосподарського виробництва.

Економічна оцінка земель — це оцінка земель як природного ресурсу і основного засобу виробництва у сільському і лісовому господарствах і як просторового базису у суспільному виробництві за показниками (натуральними й відносними), що характеризують продуктивність земель, ефективність їх використання та дохідність з одиниці площі. Дані економічної оцінки земель є основою при визначенні нормативної грошової оцінки земельних ділянок, еколого-економічної придатності ґрунтів для вирощування основних сільськогосподарських культур, аналізі ефективності використання земель порівняно з іншими природними ресурсами.

Нормативно грошова оцінка земельних ділянок — це капіталізований рентний дохід із земельної ділянки, визначений за встановленими і затвердженими нормативами.

Трансформація і розвиток землекористування в агросфері відбувається при здійсненні земельних реформ з урахуванням наведених вище показників екологічного стану і особливостей із різними формами господарювання (табл. 13).

Аналізуючи процес трансформації структури сільськогосподарських товаровиробників, можна стверджувати про постійний розвиток сільськогосподарського землекористування на різних формах господарювання і їх зміну. Так відбувається збільшення суб'єктів для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, селянських (фермерських) господарств та сільськогосподарських товариств. Водночас відбувається зменшення колективних та державних сільськогосподарських підприємств. Такий процес обумовив формування в суспільстві різних думок щодо подальшого розвитку форм господарювання і на їх основі структури сільськогосподарських товаровиробників. Одні політики і навіть вчені-аграрники пропонують пріоритетні сімейні фермерські господарства малого і середнього розміру за площею землекористування; інші — різні форми господарювання, в тому числі і фермерські господарства, які базуються на приватно-кредитній основі. За цих пріоритетів, на жаль, не враховується один із надзвичайно важливих, якщо не головний, чинник. В Україні було науково обґрунтовано контурне землеробство з контурно-меліоративною організацією території, які були впроваджені на площі понад 9 млн га орних земель. Поля розміром 100, 200 і 400 га

Таблиця 13

Структура сільськогосподарських товаровиробників України (01.01.2016 р.)

Адміністративно-територіальні одиниці	колективні с.-г. підприємства	с.-г. кооперативи	с.-г. товариства	державні с.-г. підприємства	селянські (фермерські) господарства	ділянки для ведення товарного с.-г. виробництва	Всього с.-г. товаровиробників
АР Крим	13	17	489	86	2293	95462	98416
Вінницька	–	72	546	95	2150	58133	60996
Волинська	–	100	158	67	822	164467	165614
Дніпропетровська	7	21	795	116	4149	67276	72364
Донецька	39	11	517	91	2126	67993	70777
Житомирська	–	23	386	58	881	147021	148369
Закарпатська	4	4	120	69	1829	1110	113069
Запорізька	–	50	461	121	2792	62803	66227
Івано-Франківська	3	27	114	36	596	110767	111543
Київська	84	81	365	160	2799	147404	150893
Кіровоградська	8	22	440	49	2889	49287	57695
Луганська	14	11	239	41	1346	102079	103730
Львівська	77	10	269	87	1242	240236	241921
Миколаївська	8	20	368	77	6154	84372	91004
Одеська	–	132	463	89	7943	169633	178260
Полтавська	1	28	379	65	1797	41641	43911
Рівненська	–	62	124	51	651	35258	36146
Сумська	–	16	345	60	817	35208	36446
Тернопільська	18	7	212	141	1265	91610	93253
Харківська	–	30	461	99	1689	110776	113055
Херсонська	1	21	384	57	3210	95654	99327
Хмельницька	1	56	386	43	1713	80959	83158
Черкаська	9	23	564	48	1317	33951	35912
Чернівецька	–	16	148	29	850	106294	107237
Чернігівська	2	34	354	42	950	137188	138570
м. Київ	1	–	10	2	–	–	13
м. Севастополь	2	–	4	6	28	1997	2037
По Україні	292	950	9101	1885	54998	2448417	2514943

Джерело: розрахунки авторів за даними Держкомзему України.

були облаштовані відповідними постійно діючими протиерозійними засобами: полезахисними лісосмугами, валами, валами-канавами, гідротехнічними спорудами. Таке інженерне

облаштування не під силу більшості сімейним фермерським господарствам. Альтернативи контурно-меліоративної організації території в умовах схилового рельєфу, не має. Крім того,

потрібно враховувати позитивний історичний соціально-економічний досвід. До початку земельної реформи в Україні функціонувало 10 тис. колгоспів із середнім розміром землекористування 3–5 тис. га і 25 тис. із середнім розміром 7–9 тис. га землекористування. В цих умовах було сформовано систему полезахисних лісосмуг, шляхову мережу, поля, гідротехнічні споруди та інші об'єкти. Трансформація землекористування, яка відбувалася і відбувається наразі, безумовно вносила і буде вносити корективи щодо способів використання земельних ресурсів, але фундаментальні наукові основи повинні ґрунтуватися на принципах контурно-меліоративної організації території, яка буде забезпечувати економічну ефективність, екологічну безпечність і соціальну сутність сільськогосподарського землекористування як один із найважливіших складових агро-сфери.

Щодо економічної мотивації сімейних фермерських господарств малого і середнього розміру необхідно відмітити таке. «Ретроспективний аналіз аграрних підприємств в Україні, як зазначає Гуторов А.О., свідчить, що твердження про клімат дрібнотоварного виробництва у формі господарств населення над капіталістичним сільським господарством, що ґрунтувалися на майже необмежених можливостях для різного збільшення обсягів виробництва продукції на основі використання власної праці та матеріальних ресурсів суспільного сектору економіки без державних і підприємницьких інвестицій, не виправдалися. Також не були створені і відповідні механізми для активізації господарської діяльності сільського населення, розвитку кооперації на селі. Унаслідок роздержавлення і паювання великих сільськогосподарських підприємств сільські домогосподарства фактично залишилися без зв'язку з суспільним виробництвом, були спрямовані в рівні конкурентні умови ринку. Відтак у період 2007–2014 рр. ринкові позиції господарювання населення погіршилися, відбулася їх диференціація за територіальною віддаленістю від ринків збуту на товарні і суто споживача.

У результаті досліджень вчених ДУ «Інститут економіки і прогнозування» НАН

України на чолі з В. Гейцем було встановлено, що «декапіталізація господарств населення, особливо особистих селянських господарств, яка відбувається внаслідок вимушеного розпродажу активів, призводить до обмеження можливостей бідності на селі та блокує запровадження стратегій економічного розвитку на основі залучення потенціалу дрібнотоварного сільського господарства» [19, с. 136].

Необхідно відмітити, як стверджують вчені ДУ «Інститут економіки і прогнозування» НАН України, що у світовій практиці, незважаючи на велику соціальну роль та вікові традиції ставлення і розвитку, господарства населення офіційно вважаються відсталими, неефективними, з характеристиками, що мають бути подолані в процесі економічного розвитку [19, с. 232].

Підсумовуючи викладені міркування можна стверджувати, що основною причиною дрібних сімейних фермерських господарств є дезінтегрованість із суспільним, державним і приватним сектором виробництва.

ВИСНОВКИ

1. Індустріалізація сільського господарства, стратегічні виклики сьогодення щодо гарантування продовольчої безпеки держави, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва та його конкурентоспроможності в умовах глобалізації на одне із пріоритетних місць висувують економіко-соціальні та екологічні проблеми, вирішення яких можливе лише на основі велико-товарних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств різних форм господарювання і власності.

2. Вирішення формування екологічно безпечної збалансованої еколого-економічної інтегрованості землекористування в агросфері можливе лише на основі великотоварного виробництва, яке має відповідні організаційно-фінансові ресурси.

3. У нинішніх реаліях України не можна недооцінювати роль і місце господарювань населення як у формуванні продовольчого забезпечення, так і розвитку сільських населених пунктів, збереженні і відтворенні українського етносу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской ССР. Москва: ГУП, 1978. 184 с.
2. Атлас почв Украинской ССР. Под ред. Н.К. Крупского, Н.Н. Полупан. Киев: Урожай, 1979. 160 с.
3. Бабміндра Д.І. Агроекологічна оптимізація структури земельних угідь. *Землеустрій і кадастр*. 2004. № 3–4. С. 27–29.
4. Бойко А.Л. Екологія вірусів рослин. Київ: Высшая школа, 1990. 160 с.
5. Булигін С.Ю. Формування екологічно сталих агроландшафтів. Київ: Урожай, 2005. 300 с.
6. Великий глумачний словник сучасної української мови. Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ: ВТФ «Перук», 2001. 1426 с.

7. Вісник ХНАУ. Серія «Екологічні нафти». 2016. № 1. С. 240–250.
8. Добряк Д.С., Тихонов А.Г., Гребенюк Н.В. Теоретичні засади сталого розвитку землекористування у сільському господарстві. Київ: Урожай, 2004. 136 с.
9. Добряк Д.С., Мартин А.Г., Євсюков Т.О. Управління земельними ресурсами: адаптація до авторських вимог. *Землеустрій і кадастр*. 2010. № 3. С. 3–9.
10. Добряк Д.С., Канааш О.П., Бабміндра Д.І., Розумний І.А. Класифікація сільськогосподарських земель як наукова передумова їх екологічнобезпечного використання. Київ: Урожай, 2009. 464 с.
11. Добряк Д.С. Методичні рекомендації щодо механізму виведення з господарського обігу земель, що підлягають консервації. Київ: Урожай, 2005. 78 с.
12. Добряк Д.С., Кузін Н.В. Еколого-економічне оцінювання процесів, що спричиняють деградацію земельних ресурсів. *Збалансоване природокористування*. 2016. № 2. С. 105–113.
13. Канааш О.П. Принципи класифікації земель як основа раціонального використання земельних ресурсів. *Вісник аграрної науки*. 2012. № 3. С. 63–66.
14. Корчинська О.А. Організаційно-економічне регулювання розширеного відтворення родючості ґрунтів: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2015. 388 с.
15. Ландін В.П. Радіаційно-екологічні проблеми відновлення сільськогосподарського виробництва в українському Поліссі. *Агроекологічний журнал*. 2016. № 1. С. 88–94.
16. Мартин А.Г. Оптимальність землекористування: сучасне розуміння та шляхи досягнення. Землепорядна освіта, наука та виробництво: сьогодні та перспектива очима молодих вчених: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 лютого 2003 р.). Київ: ЦЗРУ, 2003. С. 85–92.
17. Мельник П.П. Еколого-економічні основи управління природокористування в агроекосистемах. Київ: ДІА, 2016. 328 с.
18. Новаковська І.О. Економіка землекористування: навч. посіб. Київ: Аграрна наука, 2018. 400 с.
19. Новий курс: реформи в Україні 2010–2015. Національна доповідь. за заг. ред. Гейца В.М. [та ін.]. Київ: НВЦ НБУВ, 2010. 232 с.
20. Бородіна О.М., Прокопа І.М. Теорія, політика та практика сільського розвитку. Київ: ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2010. 234 с.
21. Фурдичко О.І. Екологічні основи збалансованого розвитку агросфери в контексті європейської інтеграції України: монографія. НААН України, Ін-т агроекології і природокористування. Київ: ДІА, 2014. 432 с.

STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC INTEGRATION OF LAND USE IN THE AGROSPHERE

Dobriak D,

Doctor of Economics Sciences, Professor
Corresponding Member of NAAS

Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS (Kyiv, Ukraine)
e-mail: dobryakds@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2360-3520>

Drebot O,

Doctor of Economics Sciences, Professor
Corresponding Member of NAAS

Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS (Kyiv, Ukraine)
e-mail: drebotoksana@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2681-1074>

Melnik P,

Doctor of Economics Sciences
Senior Research Fellow

Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS (Kyiv, Ukraine)
e-mail: melnikpp@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6083-677X>

Sakharnatska L.

PhD in Economics,
Uzhhorod National University

e-mail: ostapshik81@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5863-4917>

The article highlights the essence of the concept of integration in general and land use in the agricultural sphere in particular. A comprehensive analysis of the ecological and economic state of land use in agricultural production, use and protection of land resources is substantiated, it is emphasized that in the process of land reform in Ukraine there have been significant transformations in land ownership and management. Land is a productive resource acquired economic, credit and monetary value. Land plots, in addition to state property, have acquired communal and private property. Despite these transformations,

the quality of land resources is deteriorating, which is quite clear from the dynamics of humus content (main resource potential) over the past 100 years, the presence of significant spots of degraded land in arable land, which negatively affects the environment, including and life. The essence and structure of the agrosphere in modern conditions are also highlighted, an important component is agrolandscapes, which dynamically lose ecological stability as a result of irrational use of land resources, without following the creation of an important phytosanitary measure for their protection. The article pays considerable attention to the formation of independent land use: family farms, farms on private-lease relations and others about their integration in relation to social production. First of all, this applies to small family farms that produce marketable products, but are not competitive due to the full mechanization of production processes, although they make a corresponding contribution to the food supply of the state.

Keywords: integration, agrosphere, land use, assessment, land resources, environment.

REFERENCES

1. Atlas prirodnykh usloviy i estestvennykh resursov Ukrainской SSR. [Atlas of natural conditions and natural resources of the Ukrainian SSR] Moscow: SUE, 1978. 184 p. [In Russian].
2. Krupskoho N.K., Polupan N.N. (ed.) (1979). Atlas pochv Ukraynskoi SSR [Atlas of soils of the Ukrainian SSR]. Kyiv: Urozhai, 160 p. [In Russian].
3. Babmindra D.I. (2004) Ahroekolohichna optymizatsiia struktury zemelnykh uhid [Agroecological optimization of land structure]. *Land management and cadastre* 3–4, 27–29 [In Ukrainian].
4. Boiko, A.L. (1990). Ekolohiya vyirusov rastenyi [Ecology of plant viruses]. Kyiv: High school. 160 p. [In Russian].
5. Bulyhin, S.Iu. (2005). Formuvannia ekolohichno stalykh ahrolandshaftiv [Formation of ecologically sustainable agrolandscapes]. Kyiv: Urozhai, 300 p. [In Ukrainian].
6. Busel V.T. (ed.) (2001). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv: VTF «Peruk», 1426 p. [In Ukrainian].
7. *Visnyk KhNAU* (2016). *Seriia «Ekolohichni nafty» [Series «Ecological oils»]*, 1, 240–250 [In Ukrainian].
8. Dobriak, D.S., Tykhonov, A.H., Hrebeniuk, N.V. (2004). Teoretychni zasady staloho rozvytku zemlekorystuvannia u silskomu hospodarstvi [Theoretical principles of sustainable land use development in agriculture]. Kyiv: Urozhai, 136 p. [In Ukrainian].
9. Dobriak, D.S., Martyn, A.H., Yevsiukov, T.O. (2010). Upravlinnia zemelnymy resursamy: adaptatsiia do avtorskykh vymoh [Land management: adaptation to copyright requirements]. *Zemleustrii i kadastr [Land management and cadastre]*, 3, 3–9 [In Ukrainian].
10. Dobriak, D.S., Kanash, O.P., Babmindra, D.I., Rozumnyi, I.A. (2009). Klasyfikatsiia silskohospodarskykh zemel yak naukova peredumova yikh ekolohobezpechnoho vykorystannia [Classification of agricultural lands as a scientific prerequisite for their environmentally friendly use]. Kyiv: Urozhai, 464 p. [In Ukrainian].
11. Dobriak, D.S. (2005). Methodical recommendations on the mechanism of withdrawal from economic circulation of lands subject to conservation [Methodical recommendations on the mechanism of withdrawal from economic circulation of lands subject to conservation]. Kyiv: Urozhai, 78 p. [In Ukrainian].
12. Dobriak, D.S., Kuzin, N.V. (2016). Ekoloho-ekonomichne otsiniuvannia protsesiv, shcho sprychyniaiu dehradatsiiu zemelnykh resursiv [Ecological and economic assessment of processes that cause degradation of land resources]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia [Balanced nature management]*, 2, 105–113 [In Ukrainian].
13. Kanash, O.P. (2012). Pryntsypy klasyfikatsii zemel yak osnova ratsionalnogo vykorystannia zemelnykh resursiv [Principles of land classification as a basis for rational use of land resources]. *Visnyk ahrarnoi nauky [Bulletin of Agricultural Science]*, 3, 63–66 [In Ukrainian].
14. Korchynska, O.A. (2015). Orhanizatsiino-ekonomichne rehuliuвання rozshyrenoho vidtvorennia rodiuchosti gruntiv: monohrafiia [Organizational and economic regulation of expanded reproduction of soil fertility: monograph]. Kyiv: NNC «IAE», 388 p. [In Ukrainian].
15. Landin, V.P. (2016). Radiatsiino-ekolohichni problemy vidnovlennia silskohospodarskoho vyrobnytstva v ukrainskomu polissi [Radiation and ecological problems of restoration of agricultural production in the Ukrainian polis]. *Ahroekolohichni zhurnal [Agroecological journal]*, no. 1, pp. 88–94 [In Ukrainian].
16. Martyn, A.H. (2003). Optymalnist zemlekorystuvannia: suchasne rozuminnia ta shliakhy dosiahnennia [Optimal land use: modern understanding and ways to achieve]. Zemlevporiadna osvita, nauka ta vyrobnytstvo: sohodennia ta perspektyva ochyma molodykh vchenykh: mater. Mizhnar. Nauk.-prakt. konf. [Land management education, science and production: present and future through the eyes of young scientists: mater. International. scientific-practical conf.] (Kyiv, 25.02.2003). Kyiv: CZRU, pp. 85–92 [In Ukrainian].
17. Melnyk, P.P. (2016). Ekoloho-ekonomichni osnovy upravlinnia pryrodokorystuvannia v ahroekosystemakh [Ecological and economic bases of nature management in agroecosystems]. Kyiv: DIA, 328 p. [In Ukrainian].

18. Novakovska, I.O. (2018). *Ekonomika zemlekorystuvannia: navch. posib.* [Economics of land use: textbook] Kyiv: Ahrarna nauka [Agrarian Science], 400 p. [In Ukrainian].
19. *Novyi kurs: reformy v Ukraini 2010–2015* [New course: reforms in Ukraine 2010–2015]. Natsionalna dopovid. Za zah. red. Heitsa V.M. [ta in.] [National report. For the general ed. Geytsa V.M. [etc.]] Kyiv: NVTs NBUV, 232 p. [In Ukrainian].
20. Borodina, O.M., Prokopa, I.M. (2010). *Teoriia, polityka ta praktyka silskoho rozvytku* [Theory, policy and practice of rural development]. Kyiv: Institute of Economics and predicted. NAS of Ukraine, 234 p. [In Ukrainian].
21. Furdychko, O.I. (2014). *Ekolohichni osnovy zbalansovanoho rozvytku ahrosfery v konteksti yevropeiskoi intehtratsii Ukrainy: monohrafiia* [Ecological bases of balanced development of agrosphere in the context of European integration of Ukraine: monograph]. *NAAN Ukrainy, In-t ahroekolohii i pryrodokorystuvannia* [NAAS of Ukraine, Institute of Agroecology and Nature Management]. Kyiv: DIA, 432 p. [In Ukrainian].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Добряк Дмитро Семенович — доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник, Інститут агроєкології і природокористування НААН (вул. Метрологічна, 12, м. Київ, 03143, Україна; e-mail: dobryakds@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2360-3520>);

Дребот Оксана Іванівна — доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, заслужений діяч науки і техніки України, завідувачка відділу інституціонального забезпечення природокористування, головний науковий співробітник, Інститут агроєкології і природокористування НААН (вул. Метрологічна, 12, м. Київ, 03143, Україна; e-mail: drebotoksana@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2681-1074>);

Мельник Петро Павлович — доктор економічних наук, старший науковий співробітник, заступник завідувача відділу інституціонального забезпечення природокористування, Інститут агроєкології і природокористування НААН (вул. Метрологічна, 12, м. Київ, 03143, Україна; e-mail: melnikpp@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6083-677X>);

Сахарнацька Людмила Іванівна — кандидат економічних наук, доцент ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (пл. Народна, 3, м. Ужгород, 88000 Україна, e-mail: ostapshik81@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5863-4917>).

Новини

Новини

Новини • Новини • Новини

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України за підтримки Google Україна оцифровують українські національні парки. Як зазначають в міністерстві, межах спільного проєкту буде створено колекцію цифрових панорам.

Відтепер кожен може здійснити віртуальні подорожі унікальними природними куточками України та в деталях роздивитися неповторну природу нашої країни, зазначили в міністерстві. «Ідеєю проєкту є промоція унікального природного надбання — національних парків України.